

Földi Zsombor (1987) assziriológus, az ELTE assziriológia doktori programjának ösztöndíjas hallgatója. Kutatási területei az óbabilóni kor gazdaság- és társadalomtörténete, valamint a múzeumi gyűjtemény-történet.

Ékírásos tárgyak az illegális műkereskedelemben és a szakértői felelősség kérdése

Földi Zsombor

Bevezetés

A Bonhams aukciósház ókori régiségekkel foglalkozó londoni árverésén, 2002. november 7-én több mezopotámiai eredetű műtárgy is kalapács alá került. Közülük nyolc tétel – többségében agyagtáblák – az árverési katalógus szerint korábban egy európai magángyűjteményhez tartozott;¹ eredetükre vonatkozóan csupán ennyit közöltek. Mivel a szabályos régészeti feltárásból vagy más, legális forrásból származó tárgyak nagyobb értéket képviselnek, mint a proveniencia nélküli darabok, az erre vonatkozó információt minden esetben meg szokták adni.² Ennek hiányában viszont alighanem illegálisan szerzett anyagról lehet szó.

A fentiekből következően az ilyen műtárgyak előkerülési helye ismeretlen; értékelhető támpontot csupán a vásárlás dátuma, illetve néhány esetben az eladó személye jelent. Kontextusba helyezésükre csak a már ismert anyaggal összevethető belső információik – paleográfia, keltezés, proszopográfiai adatok, helységnevek stb. – nyújtanak lehetőséget. Bár ezek alapján részben képesek vagyunk a szóban forgó tárgyakat már ismert, esetenként szabályos ásatásból származó szövegcsoportokhoz kötni, ezzel rendszerint elérkezünk a megismerés határáig; e módszer nem pótolja az előkerülés körülményeinek pontos ismeretét.

Az említett tárgyak között kivételt képez a 206-os tételszámmal jelölt fekete kődarab, mely egy feliratos kőszobor vagy sztélé töredékének tűnik. Az eredeti feliratból megmaradt szövegrésznek két pontos párhuzama ismert az assziriológiai szakirodalomban. Az egyik egy óbabilóni kori (Kr. e. 20–17. század) nippuri ún. gyűjtőtáblán olvasható, amely Šū-Sîn király három szoborfeliratának szövegét tartalmazza.³ Az írónoki képzés megfelelő stádiumában járó tanuló gyakorlásképpen másolta le ezeket agyagtáblára. A legtöbb ilyen másolaton olyan szobrok feliratait olvashatjuk, amelyek egyébként ismeretlenek számunkra, és vélhetően ma már nem is léteznek.

A három királyfelirat közül a szóban forgó, „Šū-Sîn 7” néven ismert szövegnek egyedülálló módon az eredetije is ismert. E dioritból faragott szobortalapzatot – pontosabban egy darabját – 1958-ban találták meg a Nippurt ásó amerikai régészek. Megállapításuk szerint a kőszobor talapzatát utóbb őrlőkőként használták, majd a párthus korban a nippuri Inanna-templom egyik ajtajának forgóperselyéül szolgált.⁴ Az 1989-es publikációban közölt, az ásatáson készített felvételt⁵ a Bonhams árverési katalógusában látható fényképpel összehasonlítva első pillantásra is sokkoló a hasonlóság: a két képen ugyanaz a tárgy látható, pontosabban a Londonban felbukkant darabot a Nippurban talált szobortalapzat-töredékből vágta ki (1. kép). A részletek összevetéséből kiderül, hogy a rablók vagy a műkereskedők csupán a feliratos részek legnagyobbikát tartották értékesnek; ezt előbb vésővel próbálták meg kivágni, majd végül a körfűrész mellett döntöttek. A tárgy holléte már korábban is fejtörést okozott a szakirodalom számára;⁶ egy darabban utoljára John Malcolm Russell assziriológus látta egy ninivei raktárban, 1989-ben. Azt azonban ő sem tudta, melyik múzeumból és hogyan kerülhetett oda a tárgy. Valószínűleg ebből a ninivei raktárból lopták el az első öbölháború idején. (Vö. Russell 1998, 240–241, no. 231. A szerző három másik, általa Ninivében látott tárgy kapcsán megjegyzi, hogy ezek időközben feltűntek a mükincspiacon. Emiatt valószínűnek látszik, hogy egyszerre lopták el őket a ninivei raktárhelyiségből.)

Ez az eset azt is mutatja, hogy ellenőrzött ásatásból származó tárgy is kerülhet illegálisan forgalomba. A szobortöredék végül 7500 fontért, jóval a becsült ár felett talált gazdára.⁷ Az árverés iránt tanúsított nagyobb szakmai érdeklődés azonban megakadályozhatta volna az eladást; a kulturális örökséget védelmező törvények sora⁸ mellett akár lehetőséget nyújtott volna erre az UNESCO 1970-es, a kulturális javak jogtalan behozatalát, kivitelét és tulajdon-átruházását meggátolni kívánó egyezménye is,⁹ melyet az Egyesült Királyság csak 2002. augusztus 1-jén, alig három hónappal az árverés előtt fogadott el.¹⁰

Az alábbiakban megkíséreltem áttekinteni az ékírástól megkülönböztető jelenkori kereskedelmét meghatározó körülményeket és folyamatokat, amelyek a mezopotámiai történelem számos ismeretlen – néha egy-egy ismert – darabjának pusztulásához vezetnek és vezetnek.

Illegális műkereskedelem

Az illegális műkereskedelem nem csupán az assziriológiát sújtó, hanem globális probléma. Mivel azonban maximális diszkreciót kíván, a közvélemény rendszerint csak egy-egy tárgynak az országhatáron történő lefoglalásáról, esetleg a múltban – többé-kevésbé legális úton – külföldre vitt műtárgyak visszaköveteléséről értesül.

Egy tárgy önmagában természetesen nem lehet „illegális”, csupán előkerülésének vagy megszerzésének körülményei lehetnek szabálytalanok¹¹ az aktuális jogszabályok értelmében. Ez azonban csupán jogi megközelítés, miközben bizonyos tár-

gyak birtoklásának kérdése néha súlyos etikai és politikai dilemmát okoz.¹²

A kulturális örökséget ma már minden országban többé-kevésbé szigorú törvények védelmezik, nemzetközi egyezmények sora tiltja az ide sorolható tárgyak kereskedelmét. A nem elég konkrét definíciók miatt azonban ezek gyakran használhatatlannak bizonyulnak. Ez az egyik oka annak, hogy az illegális műkereskedelem mára a fekete piac legjövendelmezőbb ágai közé léphetett elő, közvetlenül az illegális fegyver-, kábítószer- és emberkereskedelem mellé.¹³ Maga a jelenség természetesen korántsem új keletű, az utóbbi évtizedekben csupán minden korábbinál kiterjedtebbé vált.

A mezopotámiai eredetű műkincsek kereskedelmével éppen tíz éve, a bagdadi Iraq Museum 2003 áprilisában történt kifosztása után kezdtek érdemben foglalkozni, elsősorban elméleti szempontból. Ennek megfelelően ez az év fordulópontot jelent mind a műkincskereskedelem volumene, mind annak szakmai-társadalmi megítélése és az azzal járó viták szempontjából.¹⁴

2003 előtt

A 19. század közepén, a mezopotámiai régészet hőskorában a hangsúly a látványos plasztika gyűjtésén volt. A javarészt brit és francia ásatók azért koncentráltak a szobrokra és palotadomborművekre, mert ezek révén tudtak anyagi támogatást biztosítani a munka folytatásához. Az agyagtáblák iránti érdeklődés csak később, a század utolsó harmadára vált meghatározóvá.

Ugyan az Oszmán Birodalom már 1884 óta törvénnyel szabályozta a műkincsek kivitelét és a leletmegosztást,¹⁵ az agyagtáblára éhező nyugati múzeumok számára a vásárlás csupán pénz kérdése volt. Ennek mértékét jelzi, hogy a British Museum csak 1882 és 1899 között mintegy 60 000 táblára tett szert.

Az azóta eltelt bő száz évben Irak páratlan kulturális örökségét egyre növekvő szigorral próbálták megvédeni. Az általánosan elfogadott vélekedés szerint ebben Szaddám Huszein diktatúrája volt a legeredményesebb.¹⁶ A lakosság mozgásának korlátozása, illetve a régészeti lelőhelyek jól szervezett védelme többnyire sikerrel vette elejét a fosztogatásnak.

Alapjaiban változtatta meg a helyzetet az első öbölháború (1990–1991), melynek során az iraki fegyveres erőket harcra rendelték, a lelőhelyek és régészeti parkok pedig védelem nélkül maradtak. A háború alatt számos kisebb múzeumot fosztottak ki (Baszra, Kirkuk, Kúfa, Szuleimánija stb.). Bár chicagói régészek komoly erőfeszítéseket tettek a hiánylista összeállítására,¹⁷ az eltulajdonított tárgyak zöme sohasem került elő.

A háborút követő kereskedelmi embargó aláásta Irak gazdasági erejét, emi-

1. kép. Šū-Sîn szobortalapzatának töredéke (Civil 1989, 64) és a belőle kivágott darab (Bonhams 2002, 73)

att a régészeti lelőhelyek védelme is hanyatlásnak indult. Inentől kezdve beszélhetünk a romvárosok eseti jellegű, később módszeres kifosztásáról,¹⁸ aminek mértékével a közvélemény csak a második öbölháború (2003) idején szembesült. Bár azt sikerült elérni, hogy a hadműveletek csak minimális károkat okozzanak a régészeti lelőhelyek és a múzeumok anyagában, arra senki sem számított, hogy Bagdad ostromakor a lakosság kifosztja a páratlan kincseket őrző Iraq Museumot.

2003 óta

Az első hírek a teljes gyűjtemény, mintegy 180 000 tárgy elvesztéséről szóltak. A tényleges veszteség utóbb ennél jóval kisebbnek bizonyult, az eltűnt számadat és a szétvert kiállítótermek képei azonban arra jók voltak, hogy felrúzzák a világ közvéleményét.¹⁹ A veszteségek tisztázásának feladatát ezúttal Matthew Bogdanos ezredes vállalta magára. Csapatának számos ikonikus műtárgyat sikerült még Bagdadban visszaszereznie, köztük olyan egyedi darabokat, mint a Bassetki-szobor vagy az Uruk-váza. Mint kiderült, a személyzet számos tárgyat már korábban biztonságba helyeztet; az uri és kalhú aranyékszerek például az Iraki Központi Bank alagsorának raktáraiból kerültek elő.

Az Iraq Museumban történt fosztogatást mindemellett olyan kulturális katasztrófákhoz hasonlították, mint az alexandriai könyvtár felgyújtása volt 642-ben. Még így is eltörpül azonban a mellett a pusztítás mellett, amely az 1990–2000-es években érte Irak régészeti lelőhelyeit. A fosztogatás súlyosságát műholdfelvételek, helikopteres felderítés, esetenként személyes látogatások révén próbálták felmérni.²⁰ Mint kiderült, a rablóátasok főként Babilónia középső és keleti részét sújtották – köztük olyan városokat, mint Adab, Zabalam vagy Umma, amelyeket a korábbi feltárások alig vagy egyáltalán nem érintettek. A helyszínen járó kutatók híradásai szerint bizonyos lelőhelyeket teljesen elpusztítottak.

A fosztogatásnak természetesen inkább gazdasági, mintsem ideológiai okai voltak. A pénzügyi nehézségek hatására jelentősen gyengült a lelőhelyeket védelmező őrség felszereltsége. Minthogy Irakban a romdombok (*tellek*) többsége a lakott településektől távolabb, a sivatagban fekszik, a fegyverek és terepjárók hiánya ellehetetlenítette a tényleges ellenőrzést. Az elszegényedés miatt ráadásul egyre több ember kényszerült rá, hogy a mezőgazdaság helyett rablóátasokon dolgozzon napzáróként.²¹

További ok lehet, hogy Irak fokozatosan leszűkítette a műtárgyak kivitelének lehetőségét. Az 1924-es törvény még leletmegosztást írt elő Irak és a feltárást finanszírozó ország között. 1936-tól az egyedi darabok, 1974-től pedig már minden tárgy kivitelét megtiltották. Ezzel azonban csak a legális forrás szűnt meg, a kereslet megmaradt. A tiltást megelőzően külföldre került tárgyaknak ez hihetetlen mértékben megemelte az értékét, ami pedig ösztönzőleg hatott az illegális műkereskedelemben és a rablóátasok szervezésére. Az áremelkedést jól példázza az az újasszír kori palotadombormű, amelyet egy kastélyból átalakított angliai iskolában találtak befalazva. Mint utóbb kiderült, ezt a 19. század közepén Kalhuban ázó Austin Henry Layard ajánlotta mecenásának, Sir John Guestnek. A japán Miho Museum korábban elképzelhetetlen összegért, 7,7 millió fontért vásárolta meg a Christie's aukciósház 1994. július 6-i árverésén.²²

Szakmai ellentét

Az assziriológusok sajnálatos módon megosztottak abban a kérdésben, hogyan viszonyuljanak a történetekhez, illetve a nagy számban megjelenő, tisztázatlan eredetű tárgyhoz.

A régészek többsége teljesen elhatárolódik ezek publikálásától. Társaságaik folyóiratai nem közölnek ilyen tárgyakat feldolgozó tanulmányt, s mélyen elítélik a „lopott” anyaghoz nyúló szakértőket.²³ Frusztrációjukat magyarázhatja, hogy az első öbölháború óta várták a politikai helyzet stabilizálódását és az ásatások újraindulását, de végül tehetetlenül kellett végignézniük, ahogy a lelőhelyeket módszeresen kifosztják.

Velük szemben a filológusként dolgozó és gondolkodó szakemberek többsége csupán az új, publikálatlan táblákat látja, és nem foglalkozik az előkerülésükkel járó pusztulással. A régészek tiltakozását cenzúráként értelmezik, és úgy vélik: ha egy évszázadon keresztül nem okozott erkölcsi problémát a vásárolt agyagtáblák közlése, akkor ma sem lehet aggályos.²⁴

Mások látszólag egyáltalán nem érzékenyek az említett problémára.²⁵ Az új szövegek előkerülését üdvözlrik, ezt leszámítva azonban egyáltalán nem foglalnak állást e kérdésben. Az általuk tanúsított érdektelenség a végeredmény szempontjából ugyanolyan káros, mint a szélsőséges vélemények.

Érvek, ellenérvek

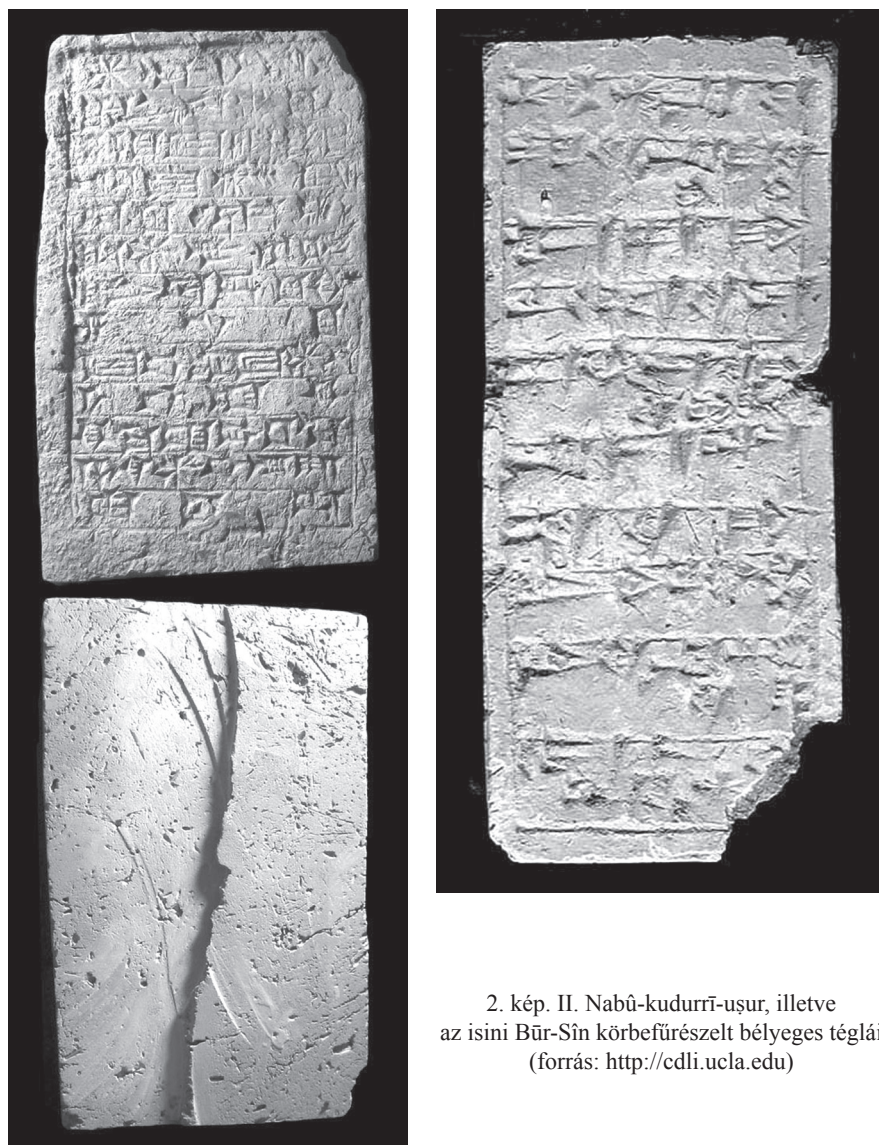
Meglehetősen alacsony azoknak a száma, akik részleteiben is foglalkoznak a mezopotámiai műkincsek kereskedelmének problematikájával. A filológusok részéről elsősorban David I. Owen és Aage Westenholz assziriológusok szálltak síkra a tisztázatlan eredetű tárgyak publikálásának védelmében, de az ilyen táblákat publikáló kutatók is gyakran reflektálnak a kérdéskörre.²⁶ A régészek közül Neil Brodie aprólékos munkával próbálja felderíteni a műkincspiac működésének szabályszerűségeit,²⁷ Michael Müller-Karpe pedig – gyakorlatilag egyedüliként – a pereskedést is vállalja azért, hogy a Németországban felbukkanó, egyértelműen lopott tárgyakat visszaszolgáltassák Iraknak.²⁸

A régészek érthető módon a régészeti kontextus végleges elvesztését tartják a legnagyobb tragédiának,²⁹ többen pedig morális szempontból vélik elfogadhatatlannak a tisztázatlan eredetű anyag publikálását.³⁰ Velük szemben Owen és Westenholz úgy gondolják, az agyagtáblákat más csoportoktól függetlenül is fontos információkkal szolgál.³¹ Ez részben igaz, de a rablóátasból származó szövegekből az eredeti archívumokat csak igen korlátozott mértékben tudjuk rekonstruálni. A szabályosan kiadott archívumok ugyanis számos olyan táblát tartalmaznak, amelyet utólag nem tudnánk a többihez kötni.³² A filológusok egy másik, gyakran elhangzó ellenvetése az, hogy a régészek sok ásatás eredményeit évtizedek alatt sem közlik – ez egyébként nem csak az iraki régészetben probléma.³³

A régészek szerint az agyagtáblák publikálása felveri az árakat, ami további rablóátasok szervezését ösztönzi. Valójában – így Owen – a táblákat csak a vásárlás után szokták kiadni, ezután pedig a legkritikább esetben adják el őket újra.³⁴

A nagy aukciósházaknál az Iraq Museum 2003-as kifosztását követően jelentősen visszaesett az ékírástos tárgyak eladá-

2. kép. II. Nabû-kudurrî-uşur, illetve az isini Būr-Sîn körbefürészelt bélyeges téglái (forrás: <http://cdli.ucla.edu>)

sa;³⁵ ma már csak azokat fogadják el értékesítésre, amelyeket bizonyíthatóan a tilalom előtt vittek ki Irakból. Valójában optikai csalódásról van szó: a műkincspiac látható részén 2003 előtt is csak a „középkategóriás” darabok kelttek el, az olcsóbb tárgyak és az igazi ritkaságok zöme más csatornákon keresztül talált vevőre. A 2003 utáni visszaesés ugyanakkor a piac nem látható részének felvirágzásával járt együtt. Ezt az is alátámasztja, hogy ugrásszerűen megnőtt az interneten eladásra kínált táblák száma.³⁶ Westenholz a régészek lobbiját és az iraki műkincsek kereskedelmének betiltását hibáztatja azért, hogy a szakma elvesztette az aukciósházak nyújtotta egyetlen lehetőségét, hogy betekintszen a feketepiac viszonyaiba.³⁷

Aukciók és magángyűjtemények

Az alábbiakban a saját adatgyűjtésemre támaszkodva mutatom be az aukciósházaknál 1990 és 2012 között eladott anyag összetételét. A forrásanyag természetéből fakadóan ez csak korlátozott mértékben lehet reprezentatív. Összesen 12 aukciósház³⁸ kínálatából mintegy 2 000 tárgyat jegyeztem fel,

ennek közel kétharmada Londonban, az európai piac központjában kelt el. Kisebbségi arányban szerepel New York, Párizs, Bécs, München, Brüsszel és Amsterdam piaca.

Általánosságban megállapítható, hogy az agyagtáblák alkotta legnagyobb csoport (mintegy 43%) tér, idő és műfajok tekintetében egyaránt lefedi az ismert szövegtörzset, csupán arányaiban tér el a megszokottól. Ezt részben a rablóátasások során megtalált archívumok jellege, részben pedig az egyes tárgytipusok esetében várható haszon határozza meg. Szokatlanul magas, közel 30% a (fél)drágakövekből faragott pecsétgyűrűk aránya. Ezek igen értékesek, ráadásul kis méretük miatt könnyen csempészhetőek: nem csoda, hogy az Irak Múzeumból máig hiányzó tárgyak zöme ilyen pecsétgyűrű.³⁹

Szintén magas, közel 12% a különböző királyfeliratok száma. Ezek mintegy háromnegyedét agyagszögek és bélyeges téglák teszik ki, amelyeket az ókorban nagy számban helyeztek el monumentális építmények alapzatában és falaiban. Többségük már jól ismert szövegek újabb kézírata, de eddig ismeretlenek is akadnak közöttük, mint az isini Išme-Dagan (Kr. e. 1953–1935) életéért felajánlott buzogány feje, vagy a larsai Abī-sārē (Kr. e. 1905–1895) Iškun-Sîn-beli építkezéséről megemlékező agyagszög.⁴⁰

A fennmaradó 15% egyéb tárgytipusokból áll össze: különböző amulettek, mérőszűnyeg, agyagbulla, terrakotta lapok stb. tartoznak ide. Külön említést érdemelnek

az olyan kuriózumok, mint a larsai Warad-Sîn (Kr. e. 1834–1823) idejéből származó két agyagdugó, amelyek felirataik szerint boroskorsókhöz tartoztak.⁴¹

Igen alacsony a már publikált szövegek aránya. Az ilyen adatot – csakúgy, mint a bizonyíthatóan legális eredetet – minden esetben közölni szokták, mivel ez bizonyítja, hogy a tárgy nem friss rablásból származik, ezzel növelve annak értékét. Ennek hiányában az eladó csupán biztosítja a potenciális vásárlókat: az áruba bocsátott tárgy évtizedekkel korábban, de mindenképpen az iraki műkincsek kivitelének betiltása előtt került az ő vagy családja tulajdonába. Az eladott tárgyak számának 2003-as visszaesése óta szinte minden tárgyleírás tartalmaz a provenienciára vonatkozó – esetenként megkérdőjelezhető – adatokat.

A műkincspiac szempontjából a korábban kevésbé ismert csoportok a leginformatívabbak. Jó példája ennek a larsai Sîn-iddinam (Kr. e. 1849–1843) egy építési felirata, amely 1990-ig csak négy kéziratban volt ismert.⁴² 1995-től újabb és újabb példányok kezdtek feltűnni, többségük New York-i aukciókon, ma összesen 22-t ismerünk.⁴³ Az ilyen hirtelen gyarapodás mögött monumentális építmények megtalálását és kifosztását kell sejttenünk.

Szintén árulkodóak a nagy számban megjelenő, körfűrészszel körbevágott bélyeges téglák (lásd a 2. képet).⁴⁴ E monumentális építkezésekhez használt típus esetében rendszerint egy nagy téglához aránylag kisméretű felirat társul. Mivel pedig a piaci értéket nem az agyagtömeg, hanem a rajta lévő, több ezer éves felirat határozza meg, a költséghatékonyság és a csempészhetőség érdekében egyszerűen kifűrészelik a feliratot – hasonlóan, mint a már említett Šū-Sîn szobortalapzat esetében történt.

Westenholz állításával szemben más lehetőségek is akadnak a műkincspiacon uralkodó állapotok felmérésére. Bár nem a jelenre, hanem a közelmúltra nézve szolgálnak információval, hasonlóan árulkodóak lehetnek az újonnan felbukkanó vagy feltűnő ütemben gyarapodó köz- és magángyűjtemények, illetve az eredetmegjelölés nélkül publikált tárgyak is.

Előbbinek jó példája a New York állambeli Cornell University ékírástos gyűjteménye. Bár már a hetvenes években is közel 200 agyagtábla volt a birtokában,⁴⁵ a múzeum az 1990–2000-es évek fordulóján indult látványos fejlődésnek. Kurátora, a már említett Owen irányításával több mint 10 000 táblát vásárolt, köztük a máig lokalizálatlan garšanai archívum nagy részét;⁴⁶ ezzel ma övé az USA negyedik, illetve a világ tizenkettedik legnagyobb gyűjteménye. Szintén említhető a római Banca d'Italia korábban teljesen ismeretlen táblagyűjteménye; e javarészt Adabból származó táblák tekintélyes részét egy londoni kereskedőtől vásárolták.⁴⁷

A magángyűjtők közül említhetjük a madridi Lippmann vagy a milánói Michail nevét,⁴⁸ nem beszélve a ma még alig ismert gyűjteményekről.⁴⁹ A legismertebb azonban kétségkívül a norvég Martin Schøyen. Gyűjteménye először akkor került az érdeklődés középpontjába, amikor kiderült: több aráni varázscsészéje van, mint a világon addig ismert teljes anyag. Amikor a londoni UCL munkatársai tisztázni szerették volna ezek eredetét, Schøyen perrel fenyegette meg őket. Végül megtarthatta a tárgyakat.⁵⁰

A Schøyen-gyűjtemény mintegy 4 500 ékírástos tárgyat őriz;⁵¹ közülük az első kettőt – a Gilgameš-eposz két, korábban ismeretlen kéziratát – 2003-ban publikálta Andrew R. George.⁵² Ezt követően 2007 és 2011 között hat önálló kötetben folytatták a kiadást. Ezek mindegyike tartalmazza a tulajdonos előszavát, aki azt állítja, páratlan gyűjteményére a nyolcvanas évek végén, illetve a kilencvenes években tett szert.⁵³ Ezt követően felsorol 17 korábbi magángyűjteményt;⁵⁴ állítása szerint *majdnem az összes* táblája, pecsétje és varázscsészéje ezekből származik. Továbbá, teszi hozzá, a Christie's és a Sotheby's aukciósházaknál is vásárolt néhány tárgyat, ám ezekben az esetekben nem derült fény az eladó kilétére.⁵⁵

E részben ismertnek számító magángyűjtemények száma sokakra meggyőzően hat, annak ellenére is, hogy Schøyen maga is megjegyzi: ezek között több átfedés is akad. Schøyen tábláinak átfogó vizsgálatával azonban kiderül: valójában arról van szó, hogy a felsorolt korábbi gyűjtemények mind-egyikéből sikerült *legalább egy* tárgyat azonosítania.⁵⁶

Az agyagtáblák fényképei 2011 óta elérhetők az ékírástos szövegek online adatbázisában (CDLI).⁵⁷ Mind a publikált, mind a még kiadatlan anyag esetében feltűnő, hogy szinte kizárólag feltűnően jó állapotú táblákról van szó. Ez a műkincspiacról származó anyagra jellemző – szemben a szabályos ásatásokkal, amelyek során általában kevés ép táblát és rengeteg töredéket találnak. A rablóásatók ugyanis eldobják a kevésbé értékes töredékeket, ezt a sérült darabok összeragasztásával nyert „táblák” is alátámasztják. Owen szerint ez a gyakorlat cáfolja a töredékek eldobásának elméletét,⁵⁸ pedig e technikát csak a „javítható” daraboknál alkalmazzák.

Szintén feltűnő, hogy a Schøyen-gyűjteményben éppen a közelmúltban feldúlt városok anyaga jelenik meg nagy arányban. Emellett ismeretlen lelőhelyről származó csoportokat is találunk, mint a Tengerföld-dinasztia korának szövegeit,⁵⁹ a Dür-Abī-ēšuhból származó agyagtáblákat vagy az említett garšanai archívum anyagát.

Ezen adatok fényében megállapítható, hogy a valóságban az arányok minden bizonnyal fordítottak, mint ahogy azt Schøyen állítja: anyaga túlnyomórészt az illegális műkincspiacról származik. Bár a szövegkiadások nem foglalkoznak az egyes tárgyak eredetével, a Christie's-nél vásárolt darabok közül több is azonosítható. Schøyen előszavának egyik nyilvánvaló célja, hogy megszabadítsa a kutatókat a proveniencia tisztázásának mint szakmai és erkölcsi kötelességnek a terhetől – akkor is, ha az egészen egyértelmű. Jó példa erre a II. Kurigalzu által Mār-bīti istennek felajánlott ún. szemkő.⁶⁰ A tárgyat publikáló George egy fényképet is közöl az előlapról, azonban a CDLI-n elérhető felvételen a hátlapra ragasztott Christie's matrica is látható, rajta az árverés dátumával és a tételszámmal (3. kép).⁶¹ Nem csupán ennek elhallgatása sajnálatos, hanem az is, hogy ezzel elvész a felirat egy, az árverési katalógusban olvasható alternatív értelmezése.

Vizsgálati lehetőségek

A tárgyak eredetét elhallgató szövegkiadások és az aukciósházak anyagának összevetése más esetekben is komoly eredményt hozhat. Jól példázzák ezt a Dür-Abī-ēšuhból származó táblák,⁶² melyekből 2009 óta mintegy százat közöltek.⁶³ A Cornell Universityn további 400, a Schøyen-gyűjteményben legalább 30 darab vár publikálásra,⁶⁴ emellett Daniel Arnaud már 2007-ben

3. kép. II. Kurigalzu által felajánlott szemkő (forrás: <http://cdli.ucla.edu>)

említ – szám nélkül – további szövegeket.⁶⁵ Eredetükről azonban egyikük sem közölt semmilyen információt. Jómagam a bécsi Kunsthistorisches Museumban akadtam rá egy további táblára.⁶⁶

Minthogy korábban teljesen ismeretlen szövegcsopotról van szó, kulcskérdés a táblák első felbukkanásának időpontja, ami jelzésértékű lehet a lelőhely kifosztásának idejét illetően. A Bécsben őrzött táblát 2003. január 23-án vásárolták, azonban nem ez a legkorábbi dátum. Munkám során sikerült fényképek alapján azonosítanom több olyan agyagtáblát, amelyek a Christie's 2002. május 15-i londoni árverésén keltek el, ma pedig a Schøyen-gyűjteményhez tartoznak. Az egyiket ráadásul már korábban, 2001. november 7-én is eladásra kínálták,⁶⁷ jelenlegi ismereteink szerint ez a legkorábbi időpont, amikor Dür-Abī-ēšuhból származó tábla tűnt fel a piacon. A fosztogatás tehát itt is jóval a második öbölháború előtt kezdődött.

A szakértői felelősség

Az általam Bécsben megvizsgált három agyagtábla mind-egyikéhez két-két oldal leírás tartozik, mely angol nyelven tárgyalja azok fizikai és tartalmi jellemzőit. Ilyet csak képzett assziriológus tud készíteni; amint azt az aláírás is megerősíti, mindhárom Wilfred George Lambert munkája.

Lambert 2011 végén bekövetkezett haláláig az assziriológia meghatározó alakja volt. Kiemelkedő szakmai munkássága mellett számtalan tárgyleírást és -meghatározást készített, elsősorban londoni műkereskedők számára.⁶⁸ Az agyagtáblák értékét éppen ez a munkafolyamat, a kor és a tartalom meghatározása növeli meg – egy szakvélemény emellett védelmet nyújt az esetleges hamisítványok ellen, ezzel erősítve a vásárlói bizalmat. Ennek következtében Lambert jól ismerte a műkincspiacot, nem véletlen, hogy a Schøyen-táblákból elsőként fő tanítványa, George publikált – ma a gyűjtemény feldolgozását is ő koordinálja. Lambert írógéppel, ritkábban kézzel írt leírásai ma is több, ékírást tartalmazó weboldalon felbukkannak. Bár az általa készített tárgyleírások nincsenek keltezve, Lambert már a hetvenes években is folytathatott ilyen tevékenységet.⁶⁹

E ponton érdemes visszatérni Arnaud 2007-es tanulmányára, mely elsősorban az újonnan feldúlt területekről – Isin, Zabalam, Umma, Dür-Abī-ēšuh – származó, történeti jelentőségű szövegeket közöl. A szerző a Louvre-ban őrzött néhány tárgyat leszámítva e szavakkal intézi el a proveniencia kérdését: „A származási hely Babilónia, a Középső-Euphratés vidéke, illetve még nyugatabbra a Bekaa-völgy és a Mediterráneum”, a következő megjegyzéssel kiegészítve: „Származási hely, és nem proveniencia. Ez a két szó nem ugyanazt jelenti.”⁷⁰

E titkolózás két dolgot jelenthet: Arnaud vagy egy titkos magángyűjteménybe nyert betekintést, vagy a műkincspiacon találkozott az említett feliratokkal. Vizsgálataim során bizonyítást nyert, hogy a szóban forgó tárgyak közül több is párizsi aukciósházak – Millon & Associés, Piasa, Pierre Bergé, Tajan – kínálatában tűnt fel 2003 és 2006 között. A tanulmány 2010-es kiegészítése már 2007-ben áruba bocsátott tárgyakat is tartalmaz; Arnaud itt három esetben árverési katalógusokra is hivatkozik, amelyekben megtalálhatóak az általa publikált tárgyak fényképei.⁷¹ Úgy tűnik tehát, hogy Arnaud ugyanazt a munkát végzi el Párizsban, amelyet Angliában korábban Lambert – ma pedig mások, mint a már említett Westenholz.⁷²

A többséget a pénzbeli fizetség, illetve a publikálással járó szakmai elismerés motiválhatja, mások állítólag részesedésért dolgoznak.⁷³ Markham J. Geller, egy másik Lambert-tanítvány szerint mesterének az volt a célja, hogy minden tábla tartalmát ismerje.⁷⁴ Ha feltételezzük is, hogy a többség jóhiszeműen cselekszik, és saját tudásának bővítése az elsődleges célja, akkor sem hagyhatjuk figyelmen kívül az ezzel járó felelősséget. Munkájukkal ugyanis az illegális műkincs-kereskedelem működését segítik: közreműködésük megemeli az egyes tárgyak eladásából várható hasznot, ezzel akaratlanul is támogatva a rablásátásokat és a lelőhelyek elpusztítását. Az ékírást tartalmazó tárgyak illegális piaca nem működhet az értékesítésben kulcsszerepet játszó szakemberek nélkül.

Egy, a témával foglalkozó 2005-ös chicagói workshop résztvevői közös állásfoglalásban hívták fel a figyelmet a szakértői felelősségre. A résztvevők mellett számos más assziriológus és régész deklarálta, hogy nem vesz részt kétes eredetű műtárgyak meghatározásában, sem kereskedők, sem pedig műgyűjtők számára.⁷⁵

Konklúzió

Nézeteim szerint a régészek radikális álláspontjával szemben nem vehetjük egy kalap alá az eladásra szánt táblákat azonosító szakembereket azokkal, akik a már megvásárolt tárgyakat publikálják. Valójában az egyetlen dolog, amit tehetünk, hogy a teljes, már gazdára talált anyagot közöljük, megpróbálva minél többet kideríteni a tárgyak előkerülésének és értékesítésének történetéről. Erre ugyan viszonylag ritkán, de akad példa: Irving L. Finkel 2006-ban publikált egy torzszületekkel foglalkozó ömensorozathoz írt kommentárszöveget, arra is fényt derítve, hogy a tábla egy 1998. június 5-i, New York-i Christie's aukción került jelenlegi tulajdonosához. Ezt egy 1997. november 7-i, párizsi eladás előzte meg, korábban pedig, a hetvenes évek közepe óta egy francia magángyűjtemény részét képezte.⁷⁶

A táblákat publikáló kutatók többsége azonban ma még nem foglalkozik a tárgyak eredetével. Bendt Alster, aki 1972-ben feldolgozta a *Dumuzi álma* címen ismertté vált sumer költeményt, 2006-ban két új kéziratot közölt a szóban forgó műhöz. E táblákat a California Museum of Ancient Art gyűjteménye őrzi, eredetükről Alster csak annyit árul el, hogy egy névtelen adományozónak köszönhetően kerültek oda.⁷⁷ A munkám során készített adatbázissal való összevetésből azonban kiderül, hogy a két szöveget valójában a Christie's egy New York-i árverésén, 2001. június 8-án vásárolták. Ugyanez a gyűjtemény más, kétes eredetű tárgyakat is őrzi, például egy Lamaštu démon ellen védelmező amulettet, amely Bécsben, a Dorotheum aukciósházán 1998. április 28-i árverésén kelt el. Az ilyen jellegű adatokból természetesen akkor lehetne komolyabb következtetéseket levonni, ha nagyobb számban állnának rendelkezésre, vagyis ha minden szövegkiadásban törekednének arra, hogy a lehetőségekhez mérten tisztázzák a táblák valós provenienciáját.

Megoldást jelenthetne, ha a kiásott és publikált agyagtáblák egy részét legálisan kereskedelmi forgalomba lehetne bocsátani, erre azonban jelenleg igen kicsi az esély.⁷⁸ Minthogy az ékírást tartalmazó tárgyak iránt mutatkozó keresletet nem tudjuk meg-

szüntetni, a szakértői szemléletnek kell megváltoznia. Már a 19–20. század fordulóján szétszóródott archívumok rekonstrukciójában is komoly nehézséget okoz a vásárlás körülményeire vonatkozó adatok hiánya, ezen szövegeknek a száma ráadásul eltörpül az utóbbi két évtizedben ipari mennyiségben kiásott agyagtáblákéhoz képest. Ma még számos olyan infor-

máció rendelkezésre áll – mindenekelőtt az interneten, aukciós oldalak online felületén –, amelyek néhány évtized múlva vélhetően már nem lesznek elérhetőek. Most kell tehát minél többet rögzítenünk ezekből, hogy a későbbi generációknak ne kelljen azzal szembesülniük, hogy elődeik nem tettek meg mindent, amit megtehettek volna.

Jegyzetek

- 1 Bonhams 2002, 72 (205–212-es tételek).
- 2 Müller-Karpe 2011.
- 3 A tábla két nagy és egy kisebb darabra törve maradt fenn. Egyik fele szultáni ajándékként került a 19. század végén Nippurtásó Hermann V. Hilprecht tulajdonába, s így a jénai Hilprecht-Sammlungba (HS 2009+2985); a másik fele a múkincspiacon keresztül a Brockmon magángyűjteményben kötött ki (BT 4), melynek ma a jeruzsálemi Bible Lands Museum ad otthont. A táblán a Šū-Sîn 3, 5 és 7 néven ismert feliratok szerepelnek (Frayne 1997 közkeletű számozása szerint; a publikációkhoz lásd e művet).
- 4 Nippur, L II, locus SB 53, lásd Civil 1989, 60–61, 64.
- 5 Civil 1989, 64, vö. Braun-Holzinger 1991, 288, Abb. 4 és Russell 1998, 206 (no. 231).
- 6 Lásd Braun-Holzinger 1991, 275; Frayne 1997, 314; Braun-Holzinger 2007, 138.
- 7 A Bonhams egy alkalmazottjának személyes közlése alapján (2012. 12. 05.).
- 8 Lásd Brodie 2008, 41–43, 48–49; Brodie 2011, 117–120; illetve Gerstenblith 2008.
- 9 1970 UNESCO *Convention on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property*.
- 10 <http://www.unesco.org/eri/la/convention.asp?KO=13039> (hozzáférés: 2013. 01. 03.), lásd még Gerstenblith 2008, 84.
- 11 Westenholz 2010a, 261 és Westenholz 2010b, 453.
- 12 E kérdésekkel a közelmúltban Szilágyi János György (2009) és György Péter (2009) részletekbe menően foglalkozott; hasonló példákhoz az ókori Kelet világából lásd Westenholz 2010a, 262–263.
- 13 Vö. Virág 2012, 197.
- 14 Az iraki rablásokról és műkereskedelemlről magyar nyelven lásd Kalla 2003; Bogdanos 2006, 225–244; Kalla 2009.
- 15 Westenholz 2010a, 258.
- 16 Kalla 2003, 14; Westenholz 2010a, 258–259.
- 17 Lásd a *Lost Heritage: Antiquities Stolen from Iraq's Regional Museums* sorozat három kötetét (1992–1996), melyek ingyenesen letölthetőek a chicagói Oriental Institute honlapjáról: <http://oi.uchicago.edu/OI/IRAQ/lh.html>, hozzáférés: 2013. 05. 30.
- 18 Lásd Gibson 1997, 7.
- 19 Az Iraq Museum kifosztásához lásd Bogdanos 2006; a korábbi beszámolók összegzéséhez Kalla 2003.
- 20 Lásd elsősorban Stone 2008.
- 21 Lásd Gibson 1997, 7.
- 22 Head 1999 (egy másik, hasonló példával együtt); lásd még Kalla 2003, 15.
- 23 Owen 2009, 125; Westenholz 2010a, 260.
- 24 Lásd Owen 2009, 125–126; Westenholz 2010a, 258.
- 25 Vö. Westenholz 2010a, 261–262.
- 26 Lásd pl. Friberg 2007, v; Englund 2009, 5–6, 11. jegyzet.
- 27 Lásd Brodie 2006, 2008 és 2011.
- 28 Lásd pl. Müller-Karpe 2010 és 2011.
- 29 Pl. Gibson 1997; Stone 2008.
- 30 Lásd pl. Robson 2004.
- 31 Owen 2009, 127; Westenholz 2010a, 257.
- 32 Kalla 2005, 90.
- 33 Owen 2009, 135–136, 10. jegyzet; vö. Szilágyi 2009, 140.
- 34 Lásd Owen 2009, 135–136, 10. jegyzet.
- 35 Brodie 2006, 214–222 és Brodie 2011, 118–120, vö. Finkel *apud* Westenholz 2010a, 259.
- 36 Vö. Owen 2009, 131, 3. jegyzet.
- 37 Westenholz 2010a, 263–265.
- 38 Azaz a Bonhams, a Christie's, a Dorotheum, a Drouot-csoporthoz tartozó Millon & Associés, Piasa, Pierre Bergé és Tajan, a Fortuna Fine Arts, a Giessener Münzhandlung, a Royal-Athena Galleries és a Sotheby's aukciósházak.
- 39 Kalla 2003, 14; Bogdanos 2006, 248–256.
- 40 Ezekhez lásd megjelenés előtt álló írástomat (Földi, *előkészületben*).
- 41 Christie's, 2000. 10. 05., London, 319-es tétel.
- 42 Lásd Frayne 1990, 158 (Sîn-iddinam 2).
- 43 Lásd Beckman 1997; Westenholz–Westenholz 2006, 93–94; Brodie 2008, 43–44, 50 és 2011, 120–121. Az itt közölt számba beleértendő egy, a szerzők által nem említett példány is, mely a Bonhams 1995. december 12-i londoni árverésén bukkant fel (149-es tétel), és amely így a legkorábbi előfordulásnak tekinthető.
- 44 Lásd Brodie 2011, 125–126, II. Nabû-kudurrî-ušur (Kr. e. 604–562) larsai bélyeges tégláinak példáján. Ugyanez a jelenség korábbi téglák esetében is megfigyelhető, lásd pl. a Bonhams, 2012. 05. 23., London, 96-os tételt, amely az isini Būr-Sîn (Kr. e. 1895–1874) és a kassú II. Kurigalzu (Kr. e. 1332–1308) egy-egy körbevágott feliratát tartalmazza (előbbihez lásd a 2. képet, jobbra).
- 45 Lásd Stone–Owen 1991, 34–36.
- 46 Lásd Owen–Mayr 2007.
- 47 Pomponio–Stol–Westenholz 2006 és Pomponio–Visicato–Westenholz 2006; lásd Westenholz 2010b, 454–455.
- 48 Westenholz 2010b, 454.
- 49 Pl. az Oklahoma City-i illetőségű, kb. 11 000 táblát tartalmazó Green-magángyűjtemény, mely szintén friss fosztogatásból származó anyagot tartalmazhat (vö. Civil *apud* George 2012a).
- 50 Lásd Brodie 2008, 44–48; Westenholz 2010a, 263–264. Az anyagból időközben számos darabot kiadtak (lásd Shaked–Ford–Bhayro 2013). Schøyen más területekről származó, tisztázatlan eredetű tárgyaihoz lásd Prescott–Omland 2003.
- 51 Ezek kétes eredetéről korábban lásd Anker 2003.
- 52 George 2003, 219–240; e lépés éles kritikájához lásd Robson 2004.
- 53 Schøyen *apud* Friberg 2007, xi; Alster 2007, xii; Dalley 2009, v–vi; George 2009, vii–viii; Civil 2010, v–vi és George 2011, viii–ix.
- 54 Az első változatokban csak 16-ot (Schøyen *apud* Friberg 2007, xi és Alster 2007, xii); ma a gyűjtemény honlapján már 18 ilyen szerepel (<http://www.schoyencollection.com/archeoprov.html>; hozzáférés: 2013. 05. 28.).
- 55 Nem említ azonban más vásárlásokat, pl. a londoni Bernard Quaritch Ltd. régiségkereskedőnél, lásd Anker 2003.
- 56 Különösen jól tetten érhető ez a Schøyen által említett azon gyűjtemények esetében, amelyek közismerten szétszóródtak a tulajdonosuk halála után, mint pl. az Erlenneyer- vagy az Amherst-gyűjtemény. Ezek korábbi anyaga mind a mai napig fel-felbukkan

- különböző aukciósházaknál, mint pl. az Erlenneyer-gyűjteményből származó nagy, a III. Ur-i dinasztia (Kr. e. 2112–2004) korából származó ummai tábla (Bonhams, 2008. 05. 01., London, 145-ös tétel = Christie's, 1988. 12. 13., London, 93-as tétel), vagy a korábban az Amherst-gyűjteményhez tartozó újbabilóni kori levél (Bonhams, 2010. 10. 06., London, 176-os tétel = 1986-os eladás a Charles Ede Ltd. aukcióján).
- 57 <http://cdli.ucla.edu/>.
- 58 Owen 2009, 133, 7. jegyzet
- 59 Dalley 2009.
- 60 George 2011, no. 62.
- 61 1994. 12. 07., London, 219-es tétel.
- 62 Maguk a szövegek tartalmilag is számos érdekességet tartogatnak, azonban talán a *létezésük* a legnagyobb szenzáció. Már korábban is világos volt, hogy Hammurāpi fia, Samsu-ilūna alatt a Babilóni Királyság fokozatosan visszaszorult Észak-Babilóniába. A nagy déli városokból származó utolsó, Samsu-ilūna énevével keltezett szövegek jól mutatják ennek lépcsőzetes mivoltát: egymás után esett el Larsa, Isin, majd Nippur (lásd Pientka 1998, 11). Az új szövegekből kiderül, hogy Samsu-ilūna fia, Abī-ēšuḫ valahol Nippur mellett, egy stratégiai fontosságú helyen kiépített egy Dūr-Abī-ēšuḫ („Abī-ēšuḫ erődje”) nevű végvárat, amelyet még másfél évszázadon át, a birodalom végnapjaiig tartani tudtak.
- 63 Lásd Van Lerberghe–Voet 2009 és 2010.
- 64 Ezeket Karel Van Lerberghe és Frans van Koppen együtt tervezik kiadni (Andrew R. George személyes közlése alapján, 2012. 10. 20.).
- 65 Arnaud 2007, 41–44.
- 66 Kutatásomat az ELTE BTK HÖK Tudományszervezési és Kutatási Pályázata támogatta. A tábla kiadásához lásd a közeljövőben megjelenő tanulmányomat (Földi, megjelenés alatt).
- 67 MS 3218/02 = 2002.05.15. London, 559-es tétel; MS 3218/03 = uo. 561-es tétel; MS 3218/04 = uo. 557-es tétel (= 2001. 11. 07. London, 246-os tétel); MS 3218/05 = uo. 560-as tétel.
- 68 Lambert ilyen irányú munkásságához lásd Brodie 2006, 217–218 és 2011, 129–130.
- 69 Lásd Finkel 1976, 45, 1. jegyzet; vö. Geller 2012, vi. E kérdésre nézve kulcsfontosságú információkkal szolgálhat Lambert írásos hagyatéka, mely George 2012b alapján legalább 25 000 iratra rúghat.
- 70 Arnaud 2007, 5 és 1. jegyzet.
- 71 Lásd Arnaud 2010, 7, 11. jegyzet; 10, 24. jegyzet; 13, 36. jegyzet.
- 72 Lásd Westenholz 2010b, 455.
- 73 Kalla 2003, 18–19; Brodie 2011, 129–131.
- 74 Geller 2012, vi.
- 75 E listán ma összesen kilencvenen szerepelnek, lásd: http://oi.uchicago.edu/OI/IRAQ/ws_statement.html (hozzáférés: 2013. 05. 29.).
- 76 Finkel 2006, 139, 1. jegyzet.
- 77 Alster 2006, 3.
- 78 E gyakorlatot korábban már sikerrel alkalmazták pl. az etruszk régészetben, lásd Szilágyi 2009, 142.

Bibliográfia

- Alster, Bendt 1972. *Dumuzi's Dream. Aspects of Oral Poetry in a Sumerian Myth*. Mesopotamia 1. Copenhagen.
- Alster, Bendt 2006. „New Sources for Dumuzi's Dream”: *ZA* 96, 1–30.
- Alster, Bendt 2007. *Sumerian Proverbs in the Schøyen Collection*. CUSAS 2 = MSCCT 2. Bethesda.
- Anker, Leif 2003. „Schøyensamlingen: Fra Irak i strid med FN-forbud?” [From Iraq Contrary to the UN Prohibition? <<http://folk.uio.no/atleom/museumsnytt/museumsnytt8.htm>>]: *Museumsnytt* 52/5–6, 4–5.
- Arnaud, Daniel 2007. „Documents à contenu »historique«, de l'époque présargonique au VIe siècle”: *AuOr* 25, 5–84.
- Arnaud, Daniel 2010. „Documents à contenu »historique« (supplément)”: *AuOr* 28, 5–24.
- Beckman, Gary 1997. „New Examples of an Inscription of Sin-iddinam”: *NABU* 1997/85.
- Bogdanos, Matthew 2006. *Bagdadi tolvajok. Hajtóvadászat az Iraki Nemzeti Múzeum eltűnt kincsei után*. Ford. Bozai Ágota. HVG Könyvek, Budapest [eredetileg: New York, 2005].
- Bonhams 2002. *Antiquities. Thursday 7 November 2002* [árverési katalógus]. London.
- Braun-Holzinger, Eva Andrea 1991. *Mesopotamische Weihgaben der frühdynastischen bis altbabylonischen Zeit*. HSAO 3. Heidelberg.
- Braun-Holzinger, Eva Andrea 2007. *Das Herrscherbild in Mesopotamien und Elam. Spätes 4. bis frühes 2. Jt. v. Chr.* AOAT 342. Münster.
- Brodie, Neil 2006. „The Plunder of Iraq's Archaeological Heritage, 1991–2005, and the London Antiquities Trade”: N. Brodie et al. (szerk.): *Archaeology, Cultural Heritage and the Antiquities Trade*. Gainesville, 206–226.
- Brodie, Neil 2008. „The Market Background to the April 2003 Plunder of the Iraq National Museum”: P. G. Stone – J. Farchakh Bajjaly (szerk.): *The Destruction of Cultural Heritage in Iraq*. Woodbridge, 41–54.
- Brodie, Neil 2011. „The Market in Iraqi Antiquities 1980–2009 and Academic Involvement in the Marketing Process”: S. Manacorda – D. Chappell (szerk.): *Crime in the Art and Antiquities World. Illegal Trafficking in Cultural Property*. New York etc., 117–133.
- Civil, Miguel 1989. „The Statue of Šulgi-ki-ur₅-sag₉-kalam-ma, Part One: The Inscription”: H. Behrens – D. M. Loding – M. T. Roth (szerk.): *DUMU-E₂-DUB-BA-A. Studies in Honor of Åke W. Sjöberg*. OPSNKF 11. Philadelphia, 49–64.
- Civil, Miguel 2010. *The Lexical Texts in the Schøyen Collection*. CUSAS 12 = MSCCT 5. Bethesda.
- Dalley, Stephanie 2009. *Babylonian Tablets from the First Sealand Dynasty in the Schøyen Collection*. CUSAS 9 = MSCCT 3. Bethesda.
- Englund, Robert K. 2009. „The Smell of the Cage”: *CDLJ* 2009/4, 1–27.
- Finkel, Irving L. 1976. „An Early Old-Babylonian Legal Document”: *RA* 70, 45–54.
- Finkel, Irving L. 2006. „On an Izbu VII Commentary”: A. K. Guinan et al. (szerk.): *If a Man Builds a Joyful House. Assyriological Studies in Honor of Erle Verdun Leichty*. CM 31. Leiden–Boston, 139–148.
- Földi Zsombor (megjelenés alatt) 2014. „Cuneiform Texts in the Kunsthistorisches Museum, Vienna, Part III. A New Text from Dūr-Abī-ēšuḫ”: *WZKM* 104.
- Földi Zsombor (előkészületben). „Gleanings from the Antiquities Market: A Contribution to the Electronic Text Corpus of Sumerian Royal Inscriptions”.
- Frayne, Douglas R. 1990. *Old Babylonian Period (2003–1595 BC)*. RIME 4. Toronto–Buffalo–London.

- Frayne, Douglas R. 1997. *Ur III Period (2112–2004 BC)*. RIME 3/2. Toronto–Buffalo–London.
- Friberg, Jöran 2007. *A Remarkable Collection of Babylonian Mathematical Texts*. Sources and Studies in the History of Mathematics and Physical Sciences = MSCCT 1. New York.
- Geller, Markham J. 2012. „Obituary: Wilfred George Lambert, MA (Cantab), F.B.A. (1926–2011)”: *Iraq* 74, v–vii.
- George, Andrew R. 2003. *The Babylonian Gilgamesh Epic. Introduction, Critical Edition and Cuneiform Texts*. Oxford.
- George, Andrew R. 2009. *Babylonian Literary Texts in the Schøyen Collection*. CUSAS 10 = MSCCT 4. Bethesda.
- George, Andrew R. (szerk.) 2011. *Cuneiform Royal Inscriptions and Related Texts in the Schøyen Collection*. CUSAS 17 = MSCCT 6. Bethesda.
- George, Andrew R. 2012a. „Further Additions and Corrections to CUSAS 17 (nos. 6–7, 20–21 and 54)”: *NABU* 2012/16.
- George, Andrew R. 2012b. „CUSAS 17 no. 61”: *NABU* 2012/72.
- Gerstenblith, Patty 2008. „Legal Aspects of Protecting Archaeological Heritage in Time of War: The Paradigm of Iraq”: G. Emberling – K. Hanson (szerk.): *Catastrophe! The Looting and Destruction of Iraq's Past*. OIMP 28. Chicago, 81–87.
- Gibson, McGuire 1997. „The Loss of Archaeological Context and the Illegal Trade in Mesopotamian Antiquities”: *Culture Without Context* 1, 6–8.
- György Péter 2009. „A restitúció kultúrája. Kommentár Az igazi kérdéshez”: *BUKSZ* 21, 244–249.
- Head, Ronan James 1999. „Assyrian Reliefs Found Again”: *Odysee* 1999/Winter, 9–10.
- Kalla Gábor 2003. „Fosztogatás és mükincs-kereskedelem”: *2000* 15/6, 5–22.
- Kalla Gábor 2005. „A mezopotámiai magánarchívumok életciklusai”: Fröhlich I. (szerk.): *Az utókor hatalma. Újraírt szövegek*. Kréné 4. Budapest, 81–95.
- Kalla Gábor 2009. „Forró tárgyak. Kalla Gábor a kifosztott lelőhelyekről, az illegális mükincs-kereskedelemről és a szakértői felelősségről” [Balogh R. interjúja]: *Magyar Nemzet Magazin* 2009. június 6., 23.
- Müller-Karpe, Michael 2010. „Archaeologists in Conflict: To Buy or Not to Buy. The Sumerian Gold Vessel from Munich, a Case Study for Dealing with Unprovenanced Antiquities”: *Forum Archaeologiae* 56/IX.
- Müller-Karpe, Michael 2011. „Keilschriftnachricht vom Klapperstorch. Eine 3000 Jahre alte Königsinschrift aus Raubgrabung wird an den Irak zurückgegeben”: *Süddeutsche Zeitung* 4. Januar 2011, 12.
- Owen, David I. 2009. „Censoring Knowledge: The Case for the Publication of Unprovenanced Cuneiform Tablets”: J. Cuno (szerk.): *Whose Culture? The Promise of Museums and the Debate Over Antiquities*. Princeton–Oxford, 125–142.
- Owen, David I. – Mayr, Rudolf H. 2007. *The Garšana Archives*. CUSAS 3. Bethesda.
- Pientka[-Hinz], Rosel 1998. *Die spätaltbabylonische Zeit. Abiešuh bis Samsuditana. Quellen, Jahresdaten, Geschichte*. IMGULA 2. Münster.
- Pomponio, Francesco – Stol, Marten – Westenholz, Aage 2006. *Tavolette cuneiformi di varia provenienza delle collezioni della Banca d'Italia, II*. Roma.
- Pomponio, Francesco – Visicato, Giuseppe – Westenholz, Aage 2006. *Le tavolette cuneiformi di Adab delle collezioni della Banca d'Italia, I*. Roma.
- Prescott, Christopher – Omland, Atle 2003. „The Schøyen Collection in Norway: Demand for the Return of Objects and Questions about Iraq”: *Culture Without Context* 13, 8–11.
- Robson, Eleanor 2004. Recenzió: George 2003. *Bryn Mawr Classical Review* 2004. április 21.
- Russell, John Malcolm 1998. *The Final Sack of Nineveh. The Discovery, Documentation, and Destruction of King Sennacherib's Throne Room at Nineveh, Iraq*. New Haven – London.
- Shaked, Shaul – Ford, James Nathan – Bhayro, Siam 2013. *Aramaic Bowl Spells. Jewish Babylonian Aramaic Bowls, I*. Magical and Religious Literature of Late Antiquity 1 = MSC 20. Leiden.
- Stone, Elizabeth Caecilia 2008. „Archaeological Site Looting: The Destruction of Cultural Heritage in Southern Iraq”: G. Emberling – K. Hanson (szerk.): *Catastrophe! The Looting and Destruction of Iraq's Past*. OIMP 28. Chicago, 65–80.
- Stone, Elizabeth Caecilia – Owen, David I. 1991. *Adoption in Old Babylonian Nippur and the Archive of Mannum-mešu-liššur*. MC 3. Winona Lake.
- Szilágyi János György 2009. „Az igazi kérdés”: *BUKSZ* 21, 138–143.
- Van Lerberghe, Karel – Voet, Gabriella 2009. *A Late Old Babylonian Temple Archive from Dūr-Abiešuh*. CUSAS 8. Bethesda.
- Van Lerberghe, Karel – Voet, Gabriella 2010. „Kassite Mercenaries at Abiešuh's Fortress”: A. Kleinerman – J. M. Sasson (szerk.): *Why Should Someone Who Knows Something Conceal It? Cuneiform Studies in Honor of David I. Owen on His 70th Birthday*. Bethesda, 181–187.
- Virág Judit Kata 2012. „Az illegális mükincskereskedelem nemzetközi vonatkozásai – különös tekintettel a fegyveres konfliktusok okozta speciális körülményekre”: *Pécsi Határőr Tudományos Közlemények* 13, 197–205.
- Westenholz, Aage 2010a. „Illicit Cuneiform Tablets: Heirlooms or Stolen Goods?”: A. Kleinerman – J. M. Sasson (szerk.): *Why Should Someone Who Knows Something Conceal It? Cuneiform Studies in Honor of David I. Owen on His 70th Birthday*. Bethesda, 257–266.
- Westenholz, Aage 2010b. „What's New in Town?”: S. C. Melville – A. L. Slotsky (szerk.): *Opening the Tablet Box. Near Eastern Studies in Honor of Benjamin R. Foster*. CHANE 42. Leiden–Boston, 453–462.
- Westenholz, Joan Goodnick – Westenholz, Aage 2006. *Cuneiform Inscriptions in the Collection of the Bible Lands Museum Jerusalem. The Old Babylonian Inscriptions*. CM 33. Leiden–Boston.